

Aynur HÜSEYNOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

e-mail: aynur-huseynova-1977@mail.ru

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2024.2.58>

**CƏNUBİ AZƏRBAYCAN AŞIQLARININ YARADICILIĞINDA
NİZAMİ TƏSİRLƏRİ: “ŞİRİN İLƏ FƏRHAD”, “LEYLİ VƏ
MƏCNUN” DASTANLARI**

Xülasə

Güney Azərbaycan aşığı sənəti Azərbaycan aşığı sənətinin mühüm və ənənələri davam etdirən qolu kimi xüsusi əhəmiyyət və maraq kəsb edir. Güney aşıqlarının dastan repertuarında yazılı ənənələrin təsiri ilə yaranmış çoxsaylı dastanlar yer alır. Böyük Azərbaycan şairi Nizaminin məsnəvilərindən qaynaq alan “Şirin ilə Fərhad” və “Leyli və Məcnun” dastanları da bu sırada qeyd oluna bilər. “Şirin ilə Fərhad”, “Leyli və Məcnun” dastanlarının Cənubi Azərbaycan aşıqlarının repertuarından toplanmış variantları əsrimizin (XXI yüzilin) əvvəllərindən kitablarda yer alsada, bu hekayətlərin xalq epik ənənələrinin təsiri ilə özünəməxsus şəkil alaraq aşığı dastanlarına çevrilməsi, şübhəsiz ki, cox-cox əvvəllər baş vermişdir. Məqalədə Azərbaycan klassik ədəbiyyatındakı “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” mövzulu poemaların Aşığı Hüseyn Sainin söylədiyi dastanlar timsalında xalq dastan janrına nə şəkildə və neçə adaptasiya olduğu öyrənilir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Azərbaycan aşığı sənəti, Azərbaycan xalq dastanları, Leyli və Məcnun, Fərhad və Şirin.

Aynur HUSEYNOVA

**NIZAMI GANJAVI'S INFLUENCES IN THE ACTIVITIES OF THE
ASHIGS OF SOUTH AZERBAIJAN: EPICS “SHIRIN AND
FARHAD” AND “LEYLI AND MAJNUN”**

Summary

South Azerbaijani ashig art is of particular importance and interest as an important and tradition-continuing branch of Azerbaijani ashig art. There are many epics that were created under the influence of written traditions in the epic repertoire of Southern ashigs. The epics “Shirin and Farhad” and “Leyli and Majnun” derived from the poems of the great Azerbaijani poet Nizami can also be mentioned in this order. Though the variants of the epics “Shirin and Farhad”, “Leyli and Majnun” collected from the repertoire of South Azerbaijani ashigs have been in books since the beginning of our century (the 21st century), the transformation of these stories into ashig epics, taking a unique picture under the influence of folk epic traditions, undoubtedly took place much earlier. In the article it is studied what form and how

the poems on the theme “Khosrov and Shirin”, “Leyli and Majnun” in the classical literature of Azerbaijan are adapted to the genre of folk epic on the example of epics told by Ashiq Huseyn Sai.

Key words: *Nizami Ganjavi, Azerbaijani ashig art, Azerbaijani folk epics, Leyli and Majnun, Farhad and Shirin.*

Айнур ГУСЕЙНОВА

**ВЛИЯНИЕ НИЗАМИ В ТВОРЧЕСТВЕ АШЫГОВ
ЮЖНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА: СКАЗАНИЯ «ШИРИН И
ФАРХАД», «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН»**

Резюме

Южноазербайджанское ашыгское искусство приобретает особое значение и интерес как важная и продолжающая традиции ветвь ашыгского искусства. В эпическом репертуаре Южных ашыгов имеет место многочисленные сказания, которые созданы под влиянием письменных традиций. В этом ряду можно отметить сказания «Ширин и Фархад» и «Лейли и Меджнун», источником которых являются месневи великого азербайджанского поэта Низами. Хотя собранные из репертуара южноазербайджанских ашыгов варианты сказаний «Ширин и Фархад», «Лейли и Меджнун» с начала XXI века фигурирует в книгах, превращение этих историй в ашыгские эпосы под влиянием народных эпических традиций, несомненно, произошло очень-очень давно. В статье исследуется, как и сколько адаптировались поэмы в азербайджанской классической литературе на тему «Хосров и Ширин», «Лейли и Меджнун» к жанру народного эпоса на примере сказаний, которые повествовались Ашыг Гусейном Саином.

Ключевые слова: *Низами Гянджеви, азербайджанское ашыгское искусство, азербайджанские народные сказания, Лейли и Меджнун, Фархад и Ширин*

Giriş. Aşıq yaradıcılığında mövzusunun yazılı ədəbiyyatdan alan hekayətlər ayrıca kateqoriya təşkil edə bilər. Saf məhəbbət və ya saf amallar uğrunda qəhrəmanlıq haqqında xalq təsəvvürləri ilə səsləşən bir-çox klassik yazılı ədəbi örnəklər aşıqlar tərəfindən şifahi ədəbi janrlara uyğunlaşdırılaraq, yeni forma və qismən də yeni məzmun qazanıblar. Belə klassik ədəbi əsərlər içərisində dahi sənətkar Nizami Gəncəvinin poemaları da yer alır. Ağaverdi Xəlilin yazdığı kimi, Nizami Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatından ustalıqla faydalandığı kimi, həm də onun inkişafına güclü təsir etmişdir. “Nizaminin əsərləri əsasında yaradılan müxtəlif şifahi xalq ədəbiyyatı variantları da buna aydın sübutdur. Epos yaradıcılığının son mərhələsində qədim epos və dastanlarla yanaşı, yeni dastanların yaranmasında Nizaminin “Xəmsə”si tükənməz bir xəzinə, qida mənbəyi rolunu oynamışdır. Ayrı-ayrı aşıq məktəblərinin, o cümlədən Gəncə-Şəmkir, Göyçə-Borçalı, Şirvan-Muğan aşıq

məktəblərinin təsiri ilə neçə-neçə yeni, dərin mündəricəli dastanlar yaradılmışdır. “Leyli və Məcnun”, “Fərhad və Şirin”, “Şahzadə Bəhram”, “Məmməd və Güləndam” və başqaları bunun ən yaxşı nümunələridir. Bunlardan “Leyli və Məcnun” dastanı Nizaminin eyni adlı poeməsindən, “Fərhad və Şirin” dastanı isə şairin “Xosrov və Şirin”indən, “Şahzadə Bəhram” və “Məmməd və Güləndam” isə Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərindən qidalanaraq formalaşmışdır” [5, s.70].

Nizami əsərlərinin süjet və motivləri əsasında yaranan aşiq dastanlarına Şimali Azərbaycan aşıqlarının yaradıcılığında rastlanıldığı kimi, Güney Azərbaycan aşıqlarının da repertuarında rast gəlinir.

“Şirin ilə Fərhad” dastanı. “Şirin ilə Fərhad” dastanı Böyükbəy Ələkbəroğlunun toplayıb təqdim etdiyi materiallar əsasında hazırlanmış “Güney Azərbaycan folkloru, VI kitab”da verilmişdir [4, s.135-143]. Tərtibçi Mətanət Abbasovanın qeydinə görə, dastan 2011-ci ildə Aşiq Hüseyn Saidən yazıya alınmışdır [4, s.413]. O da bu dastanı Aşiq Əziz Şahnazidən “əldə etmişdir” [4, s.413]. Təbrizdə Aşiq Hüseyn Sainin tərtibində bir sıra aşiq dastanları, o cümlədən, “Leyli və Məcnun” dastanının da nəşr olunduğunu diqqətə alsaq, onu bu dastanların həm ifaçısı, həm də yazıya alıb, çapa təqdim edənə kimi göstərə bilərik. Aşiq Hüseyn Sai 1966-cı ildə Təbriz yaxınlığında Mahmudabad kəndində doğulmuşdur, çoxsaylı dastanların, o cümlədən, “Koroğlu”, “Dililqar və Mahcamal”, “Əmir Ərsalan Rumi”, “Zal və Rudabə”, “Aşiq Əli və Əsmər xanım” və b. bilicisidir.

Onun ustası Aşiq Əziz Şahnazi, M.Abbasovanın məlumatına görə, 1929-cu ildə Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. Cənubi Azərbaycandan olan ata-babası ilə birgə 1939-cu ildə İrana qayıtmış, Əhər şəhərində yaşamış və 1995-ci ildə Təbrizdə vəfat etmişdir [4, s.9].

“Şirin ilə Fərhad” dastanının şimal variantı “Fərhad və Şirin” adı ilə, əslən Cənubi Azərbaycandan olan Aşiq Əli Köçəsgərlidən (1855-1944) Bakıda yazıya alınıb, ilk dəfə “Nizami əsərlərinin el variantları” toplusunda çap olunub. Toplayıcıların məlumatından belə məlum olur ki, Aşiq Əli bu dastanı özü yazıb [3, s.461].

Hüseyn Sainin “Şirin ilə Fərhad” dastanı şimali Azərbaycanda toplanmış variantdan (“Fərhad və Şirin”) fərqlənir və Nizami məsnəvisi ilə süjet və obrazlar baxımından daha yaxından səsləşir. Xüsusi qeyd edək ki, şimal variantında Xosrov tam mənfi bir obrazdır, dastanda Fərhadı sevən Şirinlə evlənmək istəyir və buna görə də “beyman” qarı vasitəsilə yalan xəbər göndərərək Fərhadın ölümünə səbəb olur.

“Şirin ilə Fərhad” dastanı, əldə olan mətndən çıxış etsək, ustadnaməsiz başlayır. Hüseyn Sainin nəşrə hazırladığı və Təbrizdə nəşr olunmuş dastanlar, demək olar ki, hamısı (məsələn, “Yusif və Züleyxa”, “Tufarqanlı Abbas və Hüseyn Cavan”, “Şah İsmayıl” və b.) ustadnamələrlə başladığından bu hal çox qərribə təsir bağışlayır. “Şirin ilə Fərhad” dastanının, adətən ustadnaməsiz başlayan dastanlardakı “Keçən ustadlar belə rəvayət edirlər ki”, “Ustadlar belə rəvayət edirlər ki” tipli başlanğıc formullarla deyil, “Gələk mətləb üstünə, belə nəql edirlər ki” formulu ilə başlaması onun əvvəlində ustadnamə deyildiyinə işarə ola bilər. Yəni aşiq ustadnamələri bitirib mətləbə keçir. Görünür, mətnləri Folklor İnstitutuna təqdim edən

şəxs bu hissəni kitabın tərtibçilərinə verməmiş və ya itirmişdir. Təəssüf ki, Hüseyn Sai repertuarındakı “Şirin ilə Fərhad” dastanının digər nəşri əldə olmadığından, bunu tam əminliklə də söyləyə bilmirik.

Dastanın məzmunu belədir: Ənuşirəvan ölür və Hörmüz şah İran taxtına çıxır. Lakin şah artıq qoca və övladsız idi. Bir gün şah bunun fikrini edəndə vəziri onun nədən qəmgin olduğunu soruşur. Səbəbini biləndə məsləhət görür ki, kasıblara, yoxsullara ehsanat versin, bəlkə Allah da əvəzində ona övlad verə.

Belə də edirlər və Allah-tala Hörmüzə bir oğul qismət edir. Xosrov Pərviz yaxşı təhsil alır, sonra da “böyük pəhləvanlar ona pəhləvanlıq məşqi verirlər”. Bir gün Xosrov ova çıxır, yaşıl cəmənlə yatarkən yuxusunda “qədim Azərbaycan yurdu Ermənistanda” hökmranlıq edən Məhinbanunun qardaşı qızı Şirini görüb ona aşiq olur. Bu hadisədən sonra Xosrov başına gələni lələsi Şapur danışır. Şapur Məhinbanunun yanına yollanır. Xosrovun rəsmi çəkib Şirinin gəzdiyi bağda ağacdən asır. Şirin də bu şəkllə baxıb “bir könlədən min könlə” ona aşiq olur. Bu vaxt Şapur ortaya çıxır, məsələni danışır və Xosrovun üzüyünü Şirinə verir. Şapur və Şirin ayrı-ayrılıqda Mədainə yola düşürlər. Amma Xosrov şah da Şapurdan bir xəbər almadığı üçün hövsələsizlik göstərib Məhin xanımın sarayına gedir. Mədaində Şirinin gözəlliyini görənlər hərəmxana qadınları qısqanclıqdan onu “Qəsri-Şirinə” salırlar. Xosrov Ərmənə çatanda bilir ki, Şirin Mədainə gedib. Elə bu vaxt ona atasının ölümü və Bəhram adlı bir nəfərin hakimiyyəti ələ keçirdiyi xəbəri gəlir. Xosrova məlumat çatdırırlar ki, Mədainə gəlsə, onu tutub edam edəcəklər. Buna görə də o, Rum şahı Qeysərin yanına yollanır. Qeysər Xosrova hakimiyyəti geri almaqda kömək etməyə razılıq verir. Lakin atasının sarayında İran şahını görənlər və ona vurulan Məryəm şərt kəsir ki, əgər Xosrov onunla evlənməsə, Rum qoşunu ona kömək etməyəcək. Xosrov ələcsizliqdan Məryəmlə evlənməyə razılıq verir. Toydan sonra Qeysərin qoşunu ilə İrana qayıdır, Bəhramı məğlubluyyətdə uğradır.

Qəsri-Şirində saxlanılan Şirin Xosrovun Məryəmlə evləndiyini eşidir, qəhərdən xəstə düşür. Şapur Fərhad adlı həm mühəndis, həm də həkim olan bir gənci tapıb Şirini müalicə etmək üçün Qəsri-Şirinə gətirir. Fərhad Şirini görənlər kimi ona aşiq olur, bir müddət onun müalicəsi ilə məşğul olur. Bir nəfər Xosrov şahı xəbər aparır ki, Fərhad və Şirin bir-birlərinə aşiq olublar. Qəzəblənmiş Xosrov şah əmr edir ki, Fərhadı tutub onun hüzuruna gətirsinlər. Şah Fərhadı Şirindən əl çəksin deyərək var-dövlət, qızıl vəd edir, lakin Fərhad “eşq qızıl ilə alınmaz” – deyərək, öz sevgisindən əl çəkməyəcəyini bildirir. Şah vəzirin məsləhəti ilə Fərhadı “min il ömür yetməyəcək” bir iş görməyi – “Bistün” dağı yıxıb karvan keçəcək bir yol çəkməyi əmr edir. Əgər o, bu yolu çəkməyi bacarsa, onda Şirinlə evlənə bilər. Fərhad eşqin gücüylə gecə-gündüz çalışır. İş bitməyə yaxın olanda, qorxuya düşən Xosrov Pərviz bir qarını Fərhadı ləngitmək üçün Bistünə göndərir. Qarı, yalançı cənazə törəni təşkil edir, Fərhadı Şirinin ölüm xəbərini aparır. Şirinin öldüyü xəbərini eşidəndə Fərhad külüngünü başına vurub özünə qəsd edir. Fərhad can verəndə əməldən peşman olan qarını ona Şirinin ölmədiyini, bu işi şahın tapşırığı ilə tutduğunu deyir.

Fərhadın öldüyünü eşidib Şirinlə evlənməyə hazırlaşan Xosrov Pərvizi də öz oğlu Şiruyə qətlə yetirir. Fərhadın ölüm xəbərini Şirinə də çatdırırlar. Şirin gəlir, Fərhadın cənazəsi üstə ağlayır, kədərli şeirlər deyir. Hamı qəsrə qayıtdıqdan sonra gecə yarısı gizləncə Fərhadın məzarı üstə gələn Şirin də özünü öldürür.

Göründüyü kimi, dastanda Nizami poemasından təsirlənmə güclü olsa da (Şirinin Azərbaycanın bir parçası olan Ərmənin (Nizami məsnəvisində Məhinbanu Arran, Ərmən və Muğan torpaqlarının hakimidir [10, s.89-90]) hökmdarı Məhinbanunun qardaşı qızı olması, Şirinlə Xosrovun Şapur vasitəsilə bir-birlərinə görmədən aşiq olmaları, Şirinin Mədainə, Xosrovun isə Ərmənə getməsi, Bizans Qeysərinin yalnız Məryəmlə evlənəcəyi təqdirdə Xosrova kömək edəcəyi epizodu, Fərhadın Şirin uğruna Bistünü (Bisutunu) yarması, qəhrəmanların sonda ölümü və s.), süjet xəttində müəyyən ciddi fərqlər də mövcuddur.

Nizaminin əsərində Şirin Fərhadı böyük rəğbət bəsləsə də, onu sevmir. O, uzun müddətdən sonra Xosrova qovuşa bilir. Poemada təsvir olunandan fərqli olaraq, sözü gedən aşiq dastanında Şirin kifayət qədər passiv obrazdır, bir şahzadə olsa da, heç bir siyasi hakimiyyəti də yoxdur. Nizami poemasından fərqli olaraq, onun sevgisinin şahı “kamilləşdirdiyini” də görmürük və ümumən, dastanda belə bir məqsəd də ortaya qoyulmur.

Fərhad dastanda Nizami poemasında olduğu kimi bir sənətkar – mühəndisdir. Lakin o, dastanda eyni zamanda məşhur həkimdir.

Dastanda Şirin Fərhadın fədakarlıqları müqabilində ona vurulur və o öləndən sonra özünü öldürür. Şirinin ilk əvvəldə Xosrova olan məhəbbəti, Xosrovun taxt-tacı sevgidən üstün tutması, Məryəmlə evlənməsi, Məryəmdən çəkinərək Şirinə laqeyd qalması fonunda əriyib yox olur.

Dastandakı şeirlər poetik kamilliyinə görə xüsusi fərqlənməsələr də, onlarda qəhrəmanların emosional ovqatı kifayət qədər təsirli təsvir edilmişdir:

Qarı, məndən süylə vəfalı yara,
Mənimçün yollara baxıb ağlasın.
Xəşrov hiyləylə məni öldürdü,
Əlinə al qanım yaxıb ağlasın.

Fani dünya mənim üçün oldu dar,
Yar yolunda canı eylədim nisar.
Məni heç vaxt yaddan çıxartmasın yar
Güzlərinin yaşın sıxıb ağlasın [4.s.142].

Və ya:

Başına dulanım gül üz lü yarım,
Sənsiz bir ləhzə də gözə bilmiməm.
Bəs mən necə düzüm bu dərdi-qəmə,
Qəmin dəryasında üzə bilmiməm.

İntizar gözlərim dülübdür nəmə,
Sırrımı mən gedib süyləyim kimə?
Sənsiz qərq olaram dumana, çənə
Hicran atəşinə düzə bilməəm.

Səni oz yanıma gətirəm gərək,
Özumu ya sənə yetirəm gərək.
Şirinəm, vəsalı bitirəm gərək,
Hicrində güz yaşı süzə bilməəm [4, s.137].

“Leyli və Məcnun” dastanı. Cənub aşığılarının dastan repertuarında Nizami ənənələrinin təsiri kimi dəyərləndirə biləcəyimiz digər dastan “Leyli və Məcnun”dur. Nizami və Fizuli poemaları çox əvvəldən xalq arasında, şifahi ənənədə özünəməxsus forma və şəkillərdə yayılıb. Bu rəvayətlərin toplanma və nəşri işi də kifayət qədər erkən başlanılıb. Tədqiqatçıların qeyd etdiyinə görə, Bakıda ilk dəfə “Leyli və Məcnun” xalq romanı kimi 1911-ci ildə Orucov Qardaşları mətbəəsində tamamən nəşrlə olmaqla yayımlanıb. Yenə, 1910-cu illərdə (kitabın üzərində nəşr tarixi göstərilməmişdir) dastanın Rza Zaki tərəfindən türk dilindən tərcümə edilmiş “aşiki bir roman” adı ilə çap olunduğu bəllidir. İsrail Abbaslının məlumatına görə, “Leyli və Məcnun”-nin Azərbaycan-türk dilində “xalq kitabı” kimi bizə məlum ilk nəşri erməni əlifbasında 1872-ci ildə İstanbulda (Asitane) gerçəkləşmişdir [1, s.99].

Elçin Abbasovun araşdırmalarına görə, aşığı repertuarından Azərbaycan xalq dastanı kimi “Leyli və Məcnun” Əli Heydər bəy Tahirbəyov tərəfindən Dəvəçi rayonunda Aşıq Xıdırdan yazıya alınmış və 1937-ci ildə Bakıda “Ədəbiyyat” qəzetində hissə-hissə, ardından 1938-ci ildə ayrıca kitab halında yayınlanmışdır [6; 7]. 1939-cu ildə haqqında bəhs etdiyimiz dastan Ə.H.Tahirbəyovun topladığı materiallar əsasında hazırlanıb çap olunmuş “Dastanlar”, 1941-ci ildə Məmməd Hüseyn Təhmasib və Hümmət Əlizadənin tərtib etdikləri “Nizami əsərlərinin el variantları”, 1966-cı ildə “Azərbaycan dastanları” (II cild, hazılayan: Ə.Axundov və M.H.Təhmasib, Bakı, 1966; təkrar nəşr: Bakı, 2005 və b.) və 1979-cu ildə “Azərbaycan məhəbbət dastanları” (hazılayanlar: M.H.Təhmasib, T.Fərzəliyev, İ.Abbasov, N.Seyidov) toplularında yer alıb.

“Leyli və Məcnun” dastanının cənub variantı “Aşıq dastanları. Leyli və Məcnun” adı altında hicri-şəmsi tarixi ilə 1380-ci ildə (miladi 2002-ci il) Təbrizdə nəşr olunub [8]. Dastanın “müəllifi” kimi Aşıq Hüseyn Sai göstərilib. Dastan “Ustadlar ibrətnamə ilə dastanı başlarlar, bir ibrətnamə” misrası ilə başlayır. Burada Aşıq Ələsgərin “Döndü, nə döndü” qoşması söylənir, ardından yenə “Ustadlar ustadnamə ilə dastanı başlar, biz də bir ustadnamə diyək” cümləsindən sonra yenə Aşıq Ələsgərin “Dad sənə əlindən, a qanlı fələk” misrası ilə başlayan qoşması verilib. Bunlardan sonra “Həqiqətnamə” başlığı altında Ələsgərin daha bir şeiri – “Arasında” qafiyəli məşhur qoşması gəlir. Bu başlanğıc cənub aşığılarının yaradıcılığında Aşıq Ələsgər irsinin xüsusi populyar olmasından xəbər verməklə yanaşı,

onların dastan başlanğıcında ustadlardan dedikləri hikmətamiz məzmunlu şeirləri “ustadnamə” ilə yanaşı, “ibrətnamə”, “həqiqətnamə” kimi də adlandırdıqlarını göstərir. Dastan “Ustad belə söhbət edir ki”, “Eşidəq Nofəl Pəhlivandan”, “Gəlin eşidəq Salam Şahzadədən”, “Gəlin eşidəq Qeyisdən”, “Gəlin eşidəq Leylidən” kimi keçid formulların bolluğu ilə seçilir.

Elçin Abbasov “Leyli və Məcnun” xalq dastanının süjet quruluşunu aşağıdakı şəkildə düzənləndiyini göstərir:

1. Qəhrəmanların məmləkətləri və ailələri;
2. Qəhrəmanların doğulması (dastanda yalnız Məcnunun doğulması epizodu var);
3. Leyli ilə Məcnunun məktəbə getməsi;
4. Qəhrəmanların bir-birilərinə aşiq olmaları, saz çalma bacarığının qazanılması;
5. Qəhrəmanların cəzalandırılması və ayrılmaları;
6. Qəhrəmanların məktublaşması;
7. Qəhrəmanın tərki-vətən olması (burada Məcnunun çöllərə, dağlara qaçması);
8. Leylinin və Abdullanın (Məcnunun atasının) Məcnunu araması;
9. Abdullanın oğlu üçün (Leylinin atasının yanına) elçi getməsi;
10. Ortaya çıxan əngəllər;
11. Abdullanın Məcnunu pirə aparması;
12. Məcnunun yenə çölə getməsi;
13. Məcnunun heyvanları xilasası;
14. Qəhrəmanların qarşılaşması və yenidən ayrılması;
15. Şahzadə Salamın Leyliyə aşiq olması və evlənmələri;
16. Zeydin Məcnunu araması;
17. Nofəl Pəhləvanın Məcnuna yardımı, Məcnunun bundan imtinası;
18. Leylinin Məcnunu tapması;
19. Qəhrəmanların ölümü [2, s.22-23].

Cənub variantında da həmin əsas epizodlar olduğu kimi sıralanır: Qeys bağdadlı tacir Abdullahın yeganə oğludur. O, anadan olandan hey ağlayırdı. Bir gün bulaq başında hələ kiçik yaşda olan Qeysi Mahmud şahın qızı, balaca Leyli xanım qucağına götürür və bundan sonra Qeys ağlamağını kəsir. Xəbəri Abdullah tacir eşidir, Mahmud şahın hüzuruna gedib, xahiş edir ki, oğlu yalnız Leylinin yanında sakit olduğu üçün onunla bir yerdə məktəbə getməsinə icazə versin. Şah da razılıq verir. Leyli və Qeys on iki yaşlarına çatanda bir-birlərini sevməyə başlayırlar. Məsələdən Leylinin ata-anası xəbər tutur və qızlarını məktəbdən ayırır. Leyli ilə Qeys məktəb yoldaşları vasitəsilə bir-birlərilə xəbərləşirlər. Həsrətdən dəli-divanə olan Qeysə “Məcnun” deməyə başlayırlar. Qeys baş götürüb çöllərə gedəndə, atası Mahmud şahın yanına elçi gedir, lakin şah “oğlunun sağalt, sonra qızı verərəm”, – deyir. Məcnunu şəfa tapması üçün pirə aparırlar. Lakin Məcnun yenə baş götürüb dağlara qaçır. Hadisələr sonra Nofəl Pəhləvanın qızı Məcnuna almaq üçün Mahmud

şahla müharibəsi, Salam Şahzadənin Leylini görüb ona aşiq olması və evlənməsi kimi epizodlarla davam edir. Sonda, Salam öləndən sonra Leyli Məcnunun yanına qayıtsa da, Məcnun onu qəbul etməyib vəfat edir. Leyli də onun yanında özünə qəsd edir.

Dastanda Nizami ənənələri aşkar olsa da, burada Fizuli poeməsindən təsirlənmənin də güclü, bəlkə də daha öndə olmasını qeyd etməliyik. Dastan ümumi süjetinə görə Nizami və Fizuli poeması ilə eynidir. Lakin forma ilə yanaşı, obraz və süjet səviyyəsində müəyyən fərqlər var. Qəhrəmanların ataları məsnəvilərdə göstərildiyindən fərqli olaraq, əsirət (tayfa) başçıları deyillər – onlardan biri Bağdad şəhərinin tüccarı (Xoca Abdulla), digəri isə hökmdarıdır (Sultan Mahmud paşa, Mahmud şah). Məsnəvilərdən fərqli olaraq, sonda ilk olaraq Leyli deyil, Məcnun həlak olur. Bu baxımdan Sainin söylədiyi “Şirin ilə Fərhad” və “Leyli və Məcnun” dastanlarının sonluğu oxşardır. Xalq variantında Leyli və Məcnuna buta verilir. Zeydin funksiyası da kiçildir. Digər bir folklor obrazı – Çuğul Qarı (A.H.Tahirovun topladığı variant) və ya Qarı (Sai variantı) qəhrəmanların səadətinə əngəl olan surət kimi yer almaqdadır.

Nəticə. Beləliklə, “Şirin ilə Fərhad”, “Leyli və Məcnun” kimi mənbəsini Nizami yaradıcılığından alan dastanların XXI əsrdə də cənub aşıqlarının repertuarında yer aldığını görürük. Bu dastanlar aşiq dastançılıq ənənələrinin təsiri ilə yeni ədəbi forma və ideya qazanmışdır. Eyni zamanda, onun süjet xəttində, obrazlar sistemində, motivlərində müəyyən fərqliliklər ortaya çıxmışdır. “Leyli və Məcnun” dastanı, bundan əlavə, şimal variantı ilə bənzərlik nümayiş etdirir ki, bu da onun ifadəsının dastanın Bakı nəşrləri ilə tanışlığını göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov İ.İ. Azərbaycan dastanlarının yayılması və təsiri məsələləri. Bakı: Nurlan, 2007.
2. Abbasov E.H. “Leyli və Məcnun”: Füzulide və Azərbaycan halk edebiyatında // *Canına cananına feda edən ozan Füzuli*. Simpozyum bildirilər kitabı. Ankara: BRC Basım Matbaatçılıq.
3. Azərbaycan dastanları, V cild. V cild., Bakı: Çıraq, 2005.
4. Güney Azərbaycan folklor örnəkləri, IV kitab. Dastanlar. Tərtib edən: M.Abbasova, toplayanı: B.Ələkbəroğlu. Bakı: Elm və təhsil, 2017.
5. Xəlil A. Nizami və folklor: şifahi və yazılı ənənə əlaqəsi kontestində // *Nizami və folklor*. Bakı: Nurlan, 2023, s.65-80.
6. Leyli və Məcnun // “Ədəbiyyat” qəzeti. Bakı, 1937, № 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50.
7. Leyli və Məcnun. Söyləyəni Aşiq Xıdır, yazıya alanı Ə.H.Tahirov. Bakı: Azərbaycan SYİ Nəşriyyatı, 1938.
8. Leyli və Məcnun. https://turuz.com/storage/Folklore/2014/215-Folklor_Ashiq_Dastanlari_Leyli_Mecnun_Turk_Ebced_Urmu_Turuz_2014.pdf

9. Nizami əsərlərinin el variantları. Hazırlayanlar H.Əlizadə, M.H.Təhmasib.
Bakı: Azər nəşr, 1941.
10. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı: Lider, 2004.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlkin variant: 30.09.2024
Son variant: 14.10.2024